

Η επιστημονική έρευνα ως υποβλητικό κείμενο

Ο Αθανάσιος Βέρδης είναι Επίκουρος Καθηγητής Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει εργαστεί ως δάσκαλος στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και ως Πάρεδρος επί θητεία στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται σε ζητήματα ποιοτικών και ποσοτικών μεθοδολογιών έρευνας.

Περίληψη

Ο μεταδομισμός και οι λογοτεχνικές θεωρίες του εικοστού αιώνα αποτέλεσαν το θεωρητικό πλαίσιο για την ανάπτυξη νέων μεθοδολογιών στην ποιοτική έρευνα, όπως είναι η «αφηγηματική διερεύνηση», η «ποιητική διερεύνηση», η «αυτοεθνογραφία» και, από διαφορετική φιλοσοφική αφετηρία, η φαινομενολογία (ως ερευνητική μεθοδολογία). Κοινό χαρακτηριστικό των μεθοδολογιών αυτών είναι η υποβλητική γραφή. Αποσπάσματα από σχετικές εργασίες παρουσιάζονται στο παρόν κείμενο. Σε θεωρητικό επίπεδο εξετάζονται τα όρια μεταξύ τριτοπρόσωπης και υποβλητικής γραφής, με αναφορά σε λογοτεχνικώς δικαιωμένες εθνογραφίες, «μη μυθοπλαστικά λογοτεχνικές νουβέλες», καθώς και κείμενα της «νέας δημοσιογραφίας». Σε επίπεδο πράξης, γίνεται αναφορά στην διδασκαλία των μεθοδολογιών αυτών στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Abstract

Poststructuralism and other literary theories of the twentieth century have paved the way for novel qualitative methodologies like “narrative inquiry”, “poetic inquiry”, “autoethnography”, and, from a different philosophical vein, “phenomenology” as research method. A common characteristic in these methodologies is evocative writing. From a theoretical perspective, the limits between traditional ethnographic writing and evocative writing in the qualitative paradigm are being examined. A number of works in ethnography, non-fictional novels, and new journalism are being presented. The author discusses some aspects of teaching evocative research methodologies at the Department of Theater Studies, National and Kapodistrian University of Athens. Snippets of related texts are being presented in the current work.

Η επιστημονική έρευνα ως υποβλητικό κείμενο

Εισαγωγή

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι να συζητήσει το κατά πόσο το επιστημονικό κείμενο μπορεί να είναι υποβλητικό, δηλαδή γεμάτο συναίσθημα και γραμμένο με τους τρόπους της λογοτεχνίας. Πρόκειται για μια σχετικά νέα συζήτηση. Η λογοτεχνία και η επιστημονική έρευνα θεωρούνται διαφορετικά κειμενικά είδη. Η πρώτη αποτελεί δημιούργημα της φαντασίας που ως «ψέμα» λέει την «αλήθεια του συγγραφέα»¹. Η δεύτερη «αντιστοιχεί» σε κάποια αλήθεια εξωκειμενική² και αντικειμενική. Η λογοτεχνία έρχεται να δώσει «το συναίσθημα της βιούμενης εμπειρίας και να καταδείξει τις αξίες, το πάθος, το μεγαλείο και την πνευματικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης»³. Στην επιστημονική γραφή «το συναίσθημα είναι χάσιμο χρόνου»⁴, αφού οι συγγραφείς «δεν πρέπει να είναι συναισθηματικώς προκατειλημμένοι».⁵

Παρά την αντίθεση που περιγράψαμε πιο πάνω, είναι γεγονός ότι ήδη από το τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα τα όρια μεταξύ λογοτεχνίας και επιστημονικής γραφής είχαν αρχίσει να γίνονται δυσδιάκριτα. Ο Pasco⁶, για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι ο Honoré de Balzac ήταν ένα είδος «πρωτοκοινωνιολόγου» στην εποχή του, αφού στην *Ανθρώπινη Κωμωδία (La Comédie Humaine)* «έγραφε λογοτεχνία, πιστεύοντας ότι έγραφε ένα είδος πολιτισμικής ιστορίας (*histoire des mœurs*) που σήμερα θα ονομαζόταν “Κοινωνιολογία”». Κατά τον εικοστό αιώνα τα όρια μεταξύ λογοτεχνικής και ερευνητικής γραφής θα γίνουν ακόμα πιο δυσδιάκριτα. Ρεαλιστικά έργα τέχνης, όπως *Το Λιμάνι της Αγωνίας* για τον κινηματογράφο⁷, το *Κουκλόσπιτο* του Ίψεν⁸ για το θέατρο, το *Πόρκι και Μπεζ*⁹ για το μιούζικαλ, καθώς και πολλά μυθιστορήματα, όπως είναι το *Beloved* της Toni Morrison¹⁰ και το *Kite Runner* του Khaled Hosseini¹¹, θα περιγράψουν συγκλονιστικά τις καθημερινές ζωές των ανθρώπων, με έμφαση στην ερμηνεία του κοινωνικού και ψυχολογικού τους πλασίου.

¹ John Dufresne: *The lie that tells a truth: A guide to writing fiction*, Norton, New York 2004.

² David Marian: «The correspondence theory of truth», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Winter 2020 Edition), Edward N. Zalta (Ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/truth-correspondence/>.

³ Anna Banks and Stephen Banks: *Fiction and social research: By ice or fire*, AltaMira Press, Walnut Creek, California, 1998, σ. 17

⁴ Kathryn Ecclestone and Dennis Hayes: *The dangerous rise of therapeutic education*, Routledge London & New York 2008, σ. 97.

⁵ Ο. π.

⁶ Allan Pasco: *Balzac literary sociologist*, Palgrave Macmillan, McLouth, Kansas 2016, σ. vii.

⁷ Elia Kazan: *On the waterfront*, Special edition, Columbia Tristar Home Entertainment, Culver City, California 2001

⁸ Χένρικ Ίψεν: *Το κουκλόσπιτο*, Πολιτεία, Αθήνα 2011.

⁹ George Gershwin, Ira Gershwin, Heyward DuBose: *Porgy and Bess* 1975, <https://search.library.wisc.edu/catalog/999837532302121/cite>.

¹⁰ Toni Morrison: *Beloved*, London, Vintage, 2016 (1987).

¹¹ Khaled Hosseini: *The kite runner*, Riverhead Books, New York 2003.

Από την δεκαετία του 1960 και ένθεν, η απόσταση μεταξύ λογοτεχνίας και επιστημονικής γραφής μίκρυνε ακόμα περισσότερο. Σε αυτό συνέβαλε και η ανάπτυξη της λεγόμενης «μη μυθοπλαστικής δημιουργικής γραφής» ή αλλιώς της «μη μυθοπλαστικής λογοτεχνίας». Πρόκειται για μια γραφή σαγηνευτική αλλά ταυτοχρόνως συνδεδεμένη με αντικειμενικές εξωκειμενικές αλήθειες.¹² Ο Lee Gutkind, εκδότης του περιοδικού *Creative Nonfiction*, του γνωστότερου ίσως περιοδικού στον χώρο αυτόν, χαρακτήρισε την μη μυθοπλαστική δημιουργική γραφή «τζαζ», ακριβώς για να καταδείξει το σπάσιμο της καθιερωμένης κειμενικής φόρμας. Σύμφωνα με τον ίδιο, τα μη μυθοπλαστικά κείμενα μπορεί να είναι «πραγματείες, άρθρα, εργασίες [papers], απομνημονεύματα, ποιήματα ατομικά ή μη ατομικά· μπορεί να είναι και όλα αυτά μαζί».¹³

Η λέξη «δημιουργική» αναφέρεται στην λογοτεχνία και τις τεχνικές που χρησιμοποιούν οι νοβελίστες, οι σεναριογράφοι και οι ποιητές για να κατασκευάσουν την μη-μυθοπλασία, δηλαδή την γεγονοτικά ακριβή γραφή που αφορά πραγματικούς ανθρώπους και πραγματικά γεγονότα και γίνεται με τρόπο καθηλωτικό, γλαφυρό και έντονο. Επιδίωξη [του συγγραφέα] είναι να κάνει την μη-μυθοπλαστική πεζογραφία να διαβάζεται όπως ακριβώς και η μυθοπλασία, έτσι ώστε οι αναγνώστες να γοητεύονται από τα πραγματικά γεγονότα σαν εάν αυτά να ήταν φανταστικά¹⁴.

Εκτός από την μη μυθιστορηματική λογοτεχνία, θα μπορούσε να αναφέρει κανείς πολλά κειμενικά είδη που βρίσκονται στο μεταιχμίο μεταξύ ερευνητικής και λογοτεχνικής γραφής: (α) τις λογοτεχνικώς δικαιωμένες εθνογραφικές μελέτες όπως είναι το *When the Prophecy Fails* των Festinger, Riecken και Schachter¹⁵ και το εμβληματικό *Learning to Labour* του Paul Willis¹⁶, (β) τα κείμενα της «μη μυθιστορηματικής νουβέλας», «μη μυθοπλαστικού μυθιστορήματος» ή «μη-μυθοπλαστικής δημιουργικής γραφής» που αναφέραμε προηγουμένως, όπως είναι η *Hiroshima* του Hersey¹⁷ και η *Γρίπη στην Σκόρο* του Φαλτάιτς¹⁸, (γ) τα κείμενα της

---

¹² Patricia Leavy: (Ed.) *Method meets art: Art-based research practice*, Guilford Press, London and New York 2015.

¹³ Lee Gutkind: *You can't make this stuff up: The complete guide to writing creative nonfiction--From memoir to literary journalism and everything in between*, Da Capo Lifelong Books, Boston, MA 2012, (σσ. 37-38).

¹⁴ Lee Gutkind, ό. π.

¹⁵ Leon Festinger, Henry Riecken, Stanley Schachter: *When prophecy fails a social and psychological study of a modern group that predicted the destruction of the world*, Harper-Torchbooks Publication, New York, NY 2017 (1952).

¹⁶ Paul Willis: *Learning to labour*, Routledge, London 2017 (1978).

¹⁷ John Hersey: *Hiroshima*, Vintage, New York, NY 2019 (1946).

¹⁸ Κωσταντίνος Φαλτάιτς: *Η γρίπη στην Σκόρο*, Γυμνάσιο-Λύκειο Σκόρου, Σκόρος 2019.

λεγόμενης «νέας δημοσιογραφίας»¹⁹ στις Η.Π.Α. και αλλού, όπως το *Random Family* της Adrian LeBlanc²⁰, οι *Τελετές Μοτοσυκλέτας* του Γιώργου Χρονά²¹ και το *Εν Ψυχρώ* του Truman Capote²². Το τελευταίο, έδωσε στον Βασίλη Βασιλικό την ιδέα για την συγγραφή μιας ελληνικής μη μυθιστορηματικής πεζογραφίας, η ορθότερα ενός «φανταστικού ντοκιμαντέρ», όπως ο ίδιος ονόμασε το Ζ²³.

Η προαναφερθείσα συνάντηση της έρευνας με τη λογοτεχνία θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως μέρος μιας ευρύτερης σχέσης μεταξύ έρευνας και τέχνης, αυτό, δηλαδή, που ονομάζουμε «βασισμένες στην τέχνη ερευνητικές μεθοδολογίες»²⁴. Μια τέτοια σχέση βλέπει κανείς στον εθνογραφικό κινηματογράφο (ή αλλιώς «οπτική εθνογραφία»), την πορεία του οποίου περιγράφει ο ανθρωπολόγος Karl Heider²⁵ και η σκηνοθέτις Fatimah Tobing-Rony,²⁶ καθώς και στο «θέατρο ντοκουμέντο», ή «εθνόδραμα» ή «εθνοθέατρο», την εξέλιξη του οποίου περιγράφει ο Johnny Saldana²⁷, καθώς και οι Cranston και Kusanovich.²⁸ Στη χώρα μας, κείμενα σχετικά με τις βασισμένες στην τέχνη ερευνητικές μεθοδολογίες (*art based research*), μπορεί να βρει κανείς τόσο στο *Εγχειρίδιο των Ποιοτικών Μεθοδολογιών* του εκδοτικού οίκου Sage, σε επιμέλεια Norman Denzin και Yvonna Lincoln²⁹, όσο και στην ελληνική γλώσσα στο βιβλίο *Βασισμένες στην Τέχνη Ποιοτικές Μεθόδοι*, σε επιμέλεια Μάρκου Πουρκού.³⁰

Οι λογοτεχνικές θεωρίες του εικοστού αιώνα

Η σύνδεση μεταξύ επιστημονικού και λογοτεχνικού κειμένου μπορεί να ιδωθεί στο πλαίσιο των λογοτεχνικών θεωριών του εικοστού αιώνα. Υπό την επίδραση του μεταδομισμού και άλλων συνδεδεμένων με αυτόν επιστημολογιών, όπως είναι η διαφυλική θεωρία (*queer studies*) και η μεταποικιακή θεωρία (*postcolonial criticism*), η τριτοπρόσωπη γραφή έπαψε να θεωρείται ως ο μοναδικός τρόπος διαμεσολάβησης

---

¹⁹ Dennis Everette, William Rivers: *Other voices: the New Journalism in America*, Taylor and Francis, Abingdon, Oxon, UK 2011.

²⁰ Adrian LeBlanc: *Random family: love, drugs, trouble and coming of age in the Bronx*, Scribner, New York, NY 2012.

²¹ Γιώργος Χρονάς: *Τελετές μοτοσυκλέτας*, Οδός Πανός, Αθήνα 1981.

²² Truman Capote: *Εν ψυχρώ*, Πατάκη, Αθήνα, 2017 (1959).

²³ Αναστασία Χολιβάτου: *Δημοσιογραφία και λογοτεχνία: Η κληρονομιά της Νέας Δημοσιογραφίας και το ελληνικό Παράδειγμα*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2014.

²⁴ Elliot Eisner, Tom Barone: *Art based research*, Sage, London and New York 2012.

Patricia Leavy: (Ed.), *Method meets art: Art-based research practice*, Guilford Press, London and New York, 2015.

Pamela Smithbell: «Arts-based research in education: A review», *The Qualitative Report*, 15:6, 2010 (σσ. 1597–1601).

²⁵ Karl Heider: *Ethnographic film*, University of Texas Press, Austin 2006.

²⁶ Fatimah Tobing-Rony: *The third eye: Race, cinema, and ethnographic spectacle*, University of Duke Press, Durham, NC 1996.

²⁷ Johnny Saldana: (Ed), *Ethnodrama: An anthology of reality theatre*, AltaMira Press, Oxford, UK 2019.

²⁸ Jerome Cranston, Kristin Kusanovich: *Ethnotheatre and creative methods for teaching leadership*. Palgrave Macmillan, London 2016.

²⁹ Norman Denzin, Yvonna Lincoln: (Eds), *The SAGE handbook of qualitative research*, 5th ed, Sage, New York and London 2018

³⁰ Μάριος Πουρκός: (Επιμ.), *Βίωμα και βασισμένες στην τέχνη ποιοτικές μέθοδοι*, Νησίδες, Αθήνα 2015.

νοήματος. Κατ' αρχάς, ο μεταμοντερνισμός κατέδειξε τους τρόπους με τους οποίους οι γνώσεις συνδέονται με εξουσίες σε τοπικό, πολιτισμικό και πολιτικό επίπεδο. Ο μεταδομισμός, ως εξέλιξη του δομισμού, αμφισβήτησε την δυνατότητα ύπαρξης σταθερών δομών νοηματοδότησης στη γλώσσα, δηλαδή την ύπαρξη μιας «γλώσσας των γλωσσών», ενώ, στο ίδιο πλαίσιο, η θεωρία της λογοτεχνικής πρόσληψης (perception theory) και τα έργα των Jacques Lacan³¹ και Julia Kristeva³² ανέδειξαν την κατασκευή της ατομικής υποκειμενικότητας μέσω του κειμένου. Για τον Lacan, για παράδειγμα, ο «εαυτός» είναι ένα μυθιστόρημα που «γράφεται» σε επαφή με νοηματοδοτούντα σημεία κατά τη διάρκεια της ζωής. Στο πλαίσιο αυτό, το πώς γράφουμε αποκτάει τεράστια σημασία. Όπως αναφέρει η Richardson:³³

Ο μεταδομισμός, ως φιλοσοφική θέση μας βοηθάει (...) να κατανοήσουμε τον εαυτό μας αναστοχαστικά ως άτομα που γράφουν από συγκεκριμένες θέσεις σε συγκεκριμένο χρόνο, και δεύτερον, μας απελευθερώνει από το βάσανο να προσπαθούμε να γράψουμε ένα μοναδικό κείμενο στο τα πάντα να λέγονται ίδια ταυτοχρόνως και στον καθένα. Η καλλιέργεια της δικής μας συγγραφικής φωνής απελευθερώνει την βάσανο του «επιστημονικού κειμένου» στη συνείδησή μας, καθώς και την αλαζονεία που αυτή η γραφή δημιουργεί στην ψυχή μας.

Τα όρια μεταξύ επιστημονικής και λογοτεχνικής γραφής δεν έχουν καταργηθεί στην εποχή μας. Κάθε άλλο. Η «επιστημονικότητα» της τριτοπρόσωπης γραφής αποτελεί και σήμερα κυρίαρχο στοιχείο στην ποιοτική έρευνα. Παράδειγμα τέτοιας γραφής στην σύγχρονη εθνογραφία είναι οι πυκνές περιγραφές, όπως αυτή που ακολουθεί: «Σε κάθε θάλαμο ασθενών, σε επιτοίχιο ράφι είναι τοποθετημένο το ιερό βιβλίο της Καινής Διαθήκης. Ωστόσο, σε αρκετούς θαλάμους ορισμένοι ασθενείς (τσιγγάνοι και μη) φέρνουν από το σπίτι τους μικρές ξύλινες ή χάρτινες εικόνες Αγίων της Ορθόδοξης εκκλησίας».³⁴

Η τριτοπρόσωπη πυκνή περιγραφή θα διακοπεί στην καθιερωμένη εθνογραφία για πολύ συγκεκριμένους λόγους. Ένας από αυτούς είναι η περίπτωση στην οποία ο συγγραφέας θέλει να δείξει στους αναγνώστες ότι ήταν «παρών» στα γεγονότα. Για παράδειγμα: «Παρακολουθώ από κοντά την *tumbura* [σημ: μορφή πνευματοκολληπτικής

³¹ Jacques Lacan: *Écrits*, Seuil, Paris 1966.

³² Julia Kristeva: *Desire in Language: A semiotic approach to Literature and Art*, Columbia University Press New York, NY 1980.

³³ Laurel Richardson: «New writing practices in qualitative research», *Sociology of Sport Journal*, 17:1, (σσ. 5–20), σ. 9.

³⁴ Θεοδόσιος Παραλίκας: *Αμα πάθεις κάτι, έρχονται οι δικόι σου στο σπίτι και σε φροντίζουν. Έτσι και στο νοσοκομείο θα είναι μαζί σου. Κλινική εθνογραφία μαζί με τους Λαρισαίους Τσιγγάνους*, Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2016, σ. 179.

λατρείας] τα τελευταία είκοσι χρόνια – μία χρονική περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας το Σουδάν...».³⁵ Σε πρώτο πρόσωπο γράφεται επίσης ο αναστοχασμός του ερευνητή ή της ερευνήτριας. Στην φράση που ακολουθεί ο αναστοχασμός έχει γίνει μέρος του κειμένου: «Έχω κι άλλα κοινά σημεία με τα υποκείμενα της έρευνάς μου (...) μερικά τουλάχιστον από τα βιώματα των υποκειμένων μου δεν μου είναι άγνωστα»³⁶.

Η απελευθέρωση του κειμένου από την παραδοσιακή φόρμα συνδέθηκε στο πεδίο των ποιοτικών μεθοδολογιών με τρία ζητήματα ή «κρίσεις», όπως τις ονόμασαν οι Denzin και Lincoln³⁷: την «κρίση της αναπαράστασης», την «κρίση της νομιμοποίησης» και την «κρίση της πράξης». Η πρώτη έχει να κάνει με το πώς και με το κατά πόσο ο ερευνητής μπορεί να αναπαραστήσει την αλήθεια των ερευνώμενων, στο μωσαϊκό των μεταποικιακών, διαφυλικών και πολιτισμικών λόγων στους οποίους αναφερθήκαμε. Η δεύτερη έχει να κάνει την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της έρευνας στην παραπάνω συνθήκη. Η κρίση της πράξης έχει να κάνει με την χρησιμότητα της έρευνας, στην περίπτωση που δεχθούμε ότι η ζωή είναι «κείμενο». Προκειμένου να τοποθετηθούμε απέναντι στις τρεις αυτές κρίσεις είναι αναγκαίο να τοποθετηθούμε κατ' αρχάς απέναντι στο κείμενο. Μέσω της «απελευθέρωσης» από τους κειμενικούς τρόπους της καθιερωμένης εθνογραφίας, οι ερευνητές και οι ερευνήτριες μπόρεσαν να τοποθετηθούν, μετατρέποντας με έναν «μαγικό» τρόπο, σύμφωνα με τον χαρακτηρισμό του Eisner,³⁸ «τα περιεχόμενα της συνειδητότητας σε δημόσιο λόγο».

Η νομιμοποίηση της υποβλητικής γραφής

Η πορεία για την νομιμοποίηση της υποβλητικής γραφής ως μεθόδου έρευνας γίνεται φανερό το 1994 στην πρώτη έκδοση του πολύ σπουδαίου *Εγχειριδίου Ποιοτικών Μεθοδολογιών* του εκδοτικού οίκου Sage³⁹. Εκεί για πρώτη φορά έχουμε την πρόταση για μια νέα, «λογοτεχνική» ή αλλιώς υποβλητική» (evocative) μορφή έρευνας, όπως θα την ονομάσει αργότερα ο Poulos⁴⁰ από την Αμερικανίδα κοινωνιολόγο και λογοτέχνη Laura Richardson⁴¹, η οποία μάλιστα θα επιλέξει για την μεθοδολογία της την λέξη «διερεύνηση» (inquiry) αντί για την λέξη «έρευνα» (research). Πρόκειται για την αφηγηματική διερευνητική μέθοδο (narrative inquiry). Δεν είναι λοιπόν «έρευνα», είναι «διερεύνηση». Η Richardson⁴² θα δώσει έμφαση

³⁵ Γεράσιμος Μακρής: «Πνευματοληψία και μαγεία στο σύγχρονο Σουδάν», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 2013, 140–141 (σσ. 153–167), σ. 154.

³⁶ Νικόλας Χρηστάκης: «Ο ερευνητής, οι νέοι και οι άλλοι: ερωτήματα με αφορμή μια έρευνα για τους νέους» *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 2002, 107, (σσ. 47–60), σ. 57.

³⁷ Norman Denzin, Yvonna Lincoln: «Introduction: The discipline and practice of qualitative research», στο Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research*, Sage, New York and London 2005 (σσ. 1–32).

³⁸ Elliot Eisner: «The promise and perils of alternative forms of data representation». *Educational Researcher*, 26:6, 1997 (σσ. 4–10), σ. 4.

³⁹ Norman Denzin, Yvonna Lincoln: ό. π., πρώτη έκδοση, 1994.

⁴⁰ Christopher Poulos: «Evocative Writing», *International Encyclopedia of Communication Research Methods*, doi: 10.1002/9781118901731.iecrm0094.

⁴¹ Laura Richardson. «Writing: A method of inquiry», στο Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds) *Handbook of qualitative research*. Sage, Thousand Oaks, CA 1994, (σσ. 516–529).

⁴² Ο. π.

στην διαδικασία και στην τοποθέτηση των ερωτημάτων, παρά στην τεκμηρίωση των απαντήσεων.

Το 1996 το ζεύγος Carolyn Ellis και Arthur Bochner, οι οποίοι επίσης συμμετείχαν στην δεύτερη έκδοση του *Εγχειριδίου Ποιοτικών Μεθοδολογιών* του εκδοτικού οίκου Sage του 1994 ως εισηγητές της λεγόμενης «υποβλητικής» αυτοεθνογραφικής έρευνας,⁴³ αναλαμβάνουν στον εκδοτικό οίκο AltaMira (θυγατρικό του Sage) την επιμέλεια μιας σειράς βιβλίων με γενικό τίτλο *Ethnographic Alternatives*. Στη σειρά αυτή πολλοί ερευνητές θα γράψουν για «εναλλακτικές μεθοδολογίες», όπως είναι η «ποιητική διερεύνηση» (poetic inquiry)⁴⁴ και η ερευνητική «πρόζα».⁴⁵ Από την τρίτη έκδοση του *Εγχειριδίου* το 2005 ως σήμερα, η Richardson συνυπογράφει το κεφάλαιο για την «αφηγηματική διερεύνηση» μαζί με την παιδαγωγό Elisabeth St. Pierre.⁴⁶ Έτσι, η πρόζα και η ποίηση νομιμοποιήθηκαν ως μέθοδοι έρευνας στον κόσμο των ποιοτικών μεθοδολογιών και πλέον εντάσσονται σε αυτό που στην βιβλιογραφία ονομάζεται «εναλλακτική εθνογραφική μορφή έρευνας»⁴⁷, «νέα εθνογραφία»⁴⁸ και «δημιουργική αναλυτική μέθοδος».^{49,50} Η νέα αυτή γραφή συνδέεται με την αυτοεθνογραφία αλλά και με άλλες μορφές αναπαράστασης, όπως η ποίηση και το θεατρικό κείμενο.⁵¹

Για να γνωρίσουμε καλύτερα την έρευνα της υποβλητικής γραφής, θα δώσουμε δύο παραδείγματα. Το πρώτο αποτελεί απόσπασμα από την *Αυτοεθνογραφία μιας Ερευνήτριας*⁵² της Yvonna Lincoln, ενώ το δεύτερο αποτελεί απόσπασμα από το βιβλίο *Συναναστρεφόμενη με Εκπαιδευτικούς*⁵³ της Cherry Campbell. Οι

---

⁴³ Carolyn Ellis, Arthur Bochner: «Autoethnography, personal narrative, reflexivity: Researcher as subject», στο Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research*, 2nd edition, Sage, New York and London 2000 (σσ. 733–768).

⁴⁴ Esther Fitzpatrick, Katie Fitzpatrick: (Eds), *Poetry, method and education research: Doing critical, decolonising and political inquiry*, Routledge, Abingdon, Oxon, UK 2021.

⁴⁵ Leonard Webster, Patricie Mertova: *Using narrative inquiry as a research method: An introduction to using critical event narrative analysis in research on learning and teaching*, Routledge: London and New York 2007.

⁴⁶ Richardson Laurel, St. Pierre Elizabeth Adams: «Writing: A method of inquiry, στο In Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds) *The Sage handbook of qualitative research*, Sage, Thousand Oaks, CA 2005.

⁴⁷ Carolyn Ellis, Arthur Bohner: (Eds), *Composing ethnography: alternative forms of qualitative writing*, AltaMira Press, London and New York 1996.

⁴⁸ Harold Loyd Goodall: *Writing the new ethnography*, AltaMira Press, Oxford, UK 2000.

⁴⁹ Laurel Richardson: «New writing practices in qualitative research» *Sociology of Sport Journal*, 17:1, 2000, (σσ. 5–20).

⁵⁰ Laurel Richardson: «Cretive Analytical Practice (CAP) ethnography», *The Sage encyclopedia of social research methods* 2004 (σσ. 212–213).

⁵¹ Tony Adams, Stacy Holman Jones, Carolyn Ellis. *Introduction to Autoethnography*, Oxford University Press, Oxford, UK 2015.

⁵² Yvonna Lincoln: «Life under construction: autoethnography of a researcher», στο John Smart, Michael Paulsen (Eds) *Higher education: Handbook of theory and research, Volume 21*, Springer, Dordrecht, The Netherlands 2006, (σσ. 1–38), σ. 26.

⁵³ Cherry Campbell: «Socializing with the teachers and prior language learning experience: a diary study», στο Kathleen Bailey, David Nunan (Eds) *Voices from the language classroom*, Cambridge Press Syndicate, Cambridge 1996, (σσ. 201–223), σ. 211, όπως αναφέρεται στο Gary Barkhuizen, Benson Phil, Chik Alice: *Narrative inquiry in language teaching and learning research* Routledge, New York, NY 2014, σ. 36.

αυτοεθνογραφικές αφηγήσεις είναι «έντεχνες και αναλυτικές καταθέσεις του πώς αναγνωρίζουμε, ονομάζουμε και ερμηνεύουμε την προσωπική πολιτισμική μας εμπειρία», σύμφωνα με τους Adams, Holman Jones και Ellis.⁵⁴

Πρώτο παράδειγμα
ΥΠΟΒΛΗΤΙΚΗ
ΑΥΤΟΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ

Δεύτερο παράδειγμα
ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

Γέλασα και τους είπα ότι έχω ακόμα στους φακέλους με τις απορριφθείσες εργασίες ένα γράμμα από τον Bill Russell⁵⁵, γύρω στο 1985, στο οποίο μου δήλωνε ότι ο «πόλεμος των παραδειγμάτων»⁵⁶ είχε τελειώσει και ότι δεν υπήρχε τίποτε το καινούργιο να βγει σχετικά και συνεπώς δεν θα δημοσίευε την εργασία μου, για την οποία οι κριτές είχαν γράψει ότι ήταν «πολύ εμπειρισταωμένη», «πρωτοποριακή» και ότι πρέπει να δημοσιευτεί «ως έχει».

Πέμπτη εβδομάδα: Υπήρχαν πολλά ωραία πράγματα αυτά τα απογεύματα στο πιάνο μπαρ όσον αφορά την εκμάθηση της γλώσσας. Άκουγα λέξεις αργκό και τις συνεκδοχές τους του που δεν είχα ακούσει πουθενά αλλού. Θα είχα πιάσει κάποιες από αυτές αν είχα την κατάλληλη πρόσληψη [στη γλώσσα]. Ήμουν αναγκασμένος να μιλάω πολύ στα Ισπανικά, όπως ο Αλμπέρτο και ο αδερφός της Μαρί. Και με τον Τίτο, το αγόρι της, μιλούσα στα Ισπανικά και αυτός μιλούσε στα Αγγλικά αλλά όχι πάντα. Μιλούσα Αγγλικά μόνο όταν ερχόμουν αντιμέτωπος με κάποια δύσκολη δομή [στα Ισπανικά], όπως ένας παρελθοντικός χρόνος ή ένας υποθετικός λόγος κτλ.

Η Φαινομενολογία και η ποιητική διερεύνηση αποτελούν τα δύο επόμενα είδη υποβλητικής γραφής που θα μας απασχολήσουν. Η πρώτη είναι η έρευνα της βιωμένης εμπειρίας και στηρίζεται στην σημαντικότερη ίσως φιλοσοφική παράδοση της Κεντρικής Ευρώπης⁵⁷. Μιας παράδοσης που ξεκινάει από τον Edmund Husserl και συνεχίζεται στα έργα των Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, Paul Ricoeur και Maurice Merleau-Ponty. «Φαινομενολογία» είναι η έρευνα του «βιόκοσμου», του κόσμου δηλαδή «όπως τον βιώνουμε και όχι όπως τον εννοιολογούμε, κατηγοριοποιούμε και θεωρητικοποιούμε».⁵⁸ Και αν η μη μυθιστορηματική λογοτεχνία χαρακτηρίστηκε ως «τζαζ», η φαινομενολογική έρευνα έχει χαρακτηριστεί ως «ποίηση». Ο φαινομενολόγος γράφει υποβλητικά ενώ μέσω μιας διαδικασίας φαινομενολογικής αναγωγής αναζητά την αληθινή ουσία των πραγμάτων. «Σαν τον ποιητή, αυτός που γράφει φαινομενολογικά, κατευθύνει το βλέμμα του εκεί όπου γεννιέται το νόημα (...) μας εμφυσά, μας εμποτίζει, μας

---

⁵⁴ Ο. π., σ. 1

⁵⁵ Πρόκειται για τον Διευθυντή του εκδοτικού οίκου Emerald.

⁵⁶ «Πόλεμος των επιστημονικών παραδειγμάτων» (paradigm war) έχει ονομαστεί η διαμάχη μεταξύ ποσοτικών και ποιοτικών μεθοδολογιών στην έρευνα.

⁵⁷ Steven Stolz: «Phenomenology and phenomenography in educational research: A critique», *Educational Philosophy and Theory*, 52:10, 2020, (σσ. 1077–1096).

⁵⁸ Max van Manen: «Practicing Phenomenological Writing», *Phenomenology and Pedagogy*, 2:1, 1984, (σσ. 36–72), doi:10.29173/pandp14931, σ. 37.

καταλαμβάνει, μας αγγίζει, μας ανακινεί, μας διαπλάθει συναισθηματικά», γράφει ο παιδαγωγός Max van Manen.⁵⁹

Σαν την Φαινομενολογία, η ποίηση «είναι αναπολογητικά συναισθηματική και υποβλητική»⁶⁰. Η χρήση της «διευρύνει τους υποδοχείς της επικοινωνίας. Επιτρέπει στους ερευνητές να αγγίζουν διαφορετικά ακροατήρια. Να πουν διαφορετικά πράγματα και να εκφράσουν ιδέες και συναισθηματικά τοπία με τρόπους που η ακαδημαϊκή πρόζα δεν μπορεί».⁶¹ Η ποίηση «μιλάει κατευθείαν στην καρδιά της εκπαιδευτικής διαδικασίας (...) αφιρνδιάζει και κινητοποιεί».⁶² Στο πλαίσιο αυτό, τα επόμενα δύο κείμενα αποτελούν αποσπάσματα από το φαινομενολογικό κείμενο *Η Χαρά της Διδασκαλίας* του Peter Mueller⁶³ και από το ποίημα *Πολλές Υποχρεώσεις* (τίτλος πρωτοτύπου “So many plates spinning”) της Melissa Cahnmann.⁶⁴ Το ποίημα αποτελεί συρραφή από φράσεις ενός Αφροαμερικανού διευθυντή σχολείου και των λευκών εκπαιδευτικών στο ίδιο σχολείο.

Τρίτο παράδειγμα ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ	Τέταρτο παράδειγμα ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ
<p>Αυτή η ποιότητα συνειδητότητας, αυτό το «συνειδητοποιούν εγώ», εμφανίζεται μετά από το βίωμα μιας πράξης ως μέρος του εαυτού που αναστοχάζεται μια μη αναστοχαστική πράξη, όπως είναι η χαρά [της διδασκαλίας]. Πάντα θα υπάρχει ένα ερμηνευτικό κενό σε μια τέτοια περιγραφή. Σκοπός μας εδώ είναι να περιγράψουμε με ακρίβεια αυτή την εμπειρία [της χαράς της διδασκαλίας] χωρίς δικαιώματα και χωρίς προϋποθέσεις και μέσω του στοχασμού μας να λεκτικοποιήσουμε αυτό που σε μια μη αναστοχαστική εμπειρία δεν λεκτικοποιείται.</p>	<p>Λόγω του ότι τα τεστ δεν δείχνουν κάποια πρόοδο Λόγω του ότι οι πολιτικοί δεν είναι εκπαιδευτικοί Λόγω του ότι όλοι δεν είναι όλοι ίσοι Λόγω του I.Q. Λόγω του ότι άλλα σχολεία έχουν μαθητές που σηκώνουν τους μέσους όρους Λόγω του ότι τριάντα τοις εκατό είναι Ισπανόφωνοι Κάθε εκπαιδευτικός πρέπει να μπορεί να λέει “zapatos”⁶⁵ Λόγω του ότι δεν μπορούν να διαβάσουν Λόγω του ότι οι γονείς είναι αναλφάβητοι (...) Λόγω της σχολικής επιλογής Λόγω της φυγής των λευκών γονιών και μαθητών (...) Επειδή εργάζομαι σε δύο δουλειές. Επειδή πάντα εργάζεσαι σκληρά για να αλλάξεις το πρόγραμμα.</p>

⁵⁹ Max van Manen: «Phenomenology of practice», *Phenomenology and Practice*, 1:1, 2007, (σ.1–30), σελ. 11

⁶⁰ Esther Fitzpatrick, Katie Fitzpatrick (Eds). *Poetry, method and education research: doing critical, decolonising and political inquiry*, Routledge, Abingdon, Oxon, UK 2021.

⁶¹ Ο. π.

⁶² Ο. π.

⁶³ Peter Mueller: «The joy of teaching», ανακτηθέν από τον Ιστότοπο *Phenomenology on line* <https://www.phenomenologyonline.com>, 2011.

⁶⁴ Mellisa Cahnmann: «The craft, practice and possibility of poetry in educational research», *Educational Researcher*, 32:3, 2003 (σ. 29–36), σ. 33

⁶⁵ Μτφ.: «παπούτσια».

Η διδασκαλία της μεθοδολογίας έρευνας ως υποβλητικής γραφής

Η διδασκαλία των ποιοτικών μεθοδολογιών δεν οργανώνεται με τον τρόπο που οργανώνεται η διδασκαλία άλλων γνωστικών αντικειμένων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αυτό συμβαίνει διότι το συστατικό που κυριαρχεί στην ανάπτυξη της προσωπικής ερευνητικής ταυτότητας στις ποιοτικές μεθοδολογίες είναι το συναίσθημα. Οι Swaminathan και Mulvihil⁶⁷ γράφουν σχετικά:

Η δόμηση της ικανότητας των φοιτητών να σκέφτονται με όρους ποιοτικής έρευνας [μτφ. “qualitatively”] εμπεριέχει σίγουρα το συναίσθημα, καθώς και την υπενθύμιση του πόσο μεγάλη παγίδα είναι η αποσύνδεση της νόησης από το συναίσθημα μέσα στην [πανεπιστημιακή] αίθουσα διδασκαλίας. (...) Το να σκέφτεται κανείς ποιοτικά σημαίνει να αντιλαμβάνεται την κοινωνική πραγματικότητα των άλλων και ταυτοχρόνως να χαρτογραφεί την δική του νοητική και συναισθηματική θέση στην βιωμένη εμπειρία των άλλων.

Στοχεύοντας στην ανάπτυξη της προσωπικής ερευνητικής «φωνής» των φοιτητών και φοιτητριών μας στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και βασιζόμενοι στον μεταδομισμό ως ευρύτερο φιλοσοφικό και λογοτεχνικό πλαίσιο, οργανώνουμε στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών την διδασκαλία των ποιοτικών μεθοδολογιών έρευνας γύρω από την Φαινομενολογία, την Αυτοεθνογραφία και το εθνογραφικό φιλμ. Η βιωμένη εμπειρία και τα πολλαπλά επίπεδα συνειδητότητας των φοιτητών και φοιτητριών, αποτελούν υλικά με τα οποία οι ίδιοι και οι ίδιες, ως συγγραφείς και ως σκηνοθέτες πλέον, μετατρέπουν προσωπικά βιώματα με ποιοτική έρευνα. Κείμενα, ταινίες και διαδικτυακές ραδιοφωνικές μεταδόσεις (podcasts), με θέματα όπως το πέρασμα από την εφηβεία στην νεότητα, τις εξετάσεις, την απουσία του πατέρα, τους πρόσφυγες στα νησιά, τις πρώτες εργασιακές εμπειρίες, το αστικό τοπίο κτλ., όχι μόνο νομιμοποιούνται «ως στοιχεία συμβολής στη επιστημονική γνώση», σύμφωνα με την άποψη της κοινωνιολόγου και λογοτέχνιδας Josie Arnold⁶⁸, αλλά αποτελούν και πρόσφορη βάση συνάντησης της διδακτικής τριάδας, δηλαδή του διδάσκοντος, των διδασκομένων και του γνωστικού αντικειμένου κατά τη διάρκεια ενός ακαδημαϊκού εξαμήνου.

---

⁶⁶ Μτφ.: του «so many plates spinning»

⁶⁷ Raji Swaminathan, Thalia Mulvihil: *Teaching qualitative research*, The Guildford Press, New York and London 2018, σ. 42.

⁶⁸ Josie Arnold: «The self as data: a qualitative methodology», *Journal of Educational and Developmental Psychology*, 1:1, 2011, (σσ. 65-73), σ. 66.

Τα κείμενα και τα φιλμ που παράγονται από τους φοιτητές και τις φοιτήτριες αξιολογούνται με βάση τα κριτήρια της Richardson⁶⁹, δηλαδή με (α) το κατά πόσο αντιστοιχούν σε μια εξωκειμενική αλήθεια, (β) κατά πόσο συμβάλλουν στην κατανόηση του κοινωνικού και του ψυχολογικού χώρου των συμμετεχόντων, (γ) κατά πόσο είναι αισθητικώς δικαιωμένα, καθώς και (δ) με το κατά πόσο εμπεριέχουν στοιχεία αυτοσυνειδητότητας και αυτοέκθεσης. Η εμπειρία μας είναι ότι δεν μπορούν όλοι και όλες να γράψουν υποβλητική εκπαιδευτική έρευνα ή να παραγάγουν εθνογραφικό φιλμ. Χρειάζεται να διαθέτουν (α) μια ιδιαίτερη μορφή εναισθήματος, το οποίο ο Ratcliffe⁷⁰ ονομάσει «ριζικό εναισθήμα», (β) να μπορούν να αναζητούν την φαινομενολογική ή αυτοεθνογραφική «αλήθεια», η οποία είναι διυποκειμενική και προσωπική αλλά όχι σχετικιστική, καθώς και (γ) να μπορούν να συνδέουν το προσωπικό βίωμα με τις κοινωνικές και ψυχολογικές του ερμηνείες.

Όσον αφορά την Αυτοεθνογραφία, οι φοιτητές έχουν στην διάθεση τους κείμενα των Tessa Muncey⁷¹, Arthur Bochner⁷² ⁷³ και Carolyn Ellis. Η Φαινομενολογία προσεγγίζεται μέσα από κείμενα του παιδαγωγού Max van Manen⁷⁴ ⁷⁵ και της ψυχολόγου Linda Finlay⁷⁶, καθώς και από κείμενα δημοσιευμένα στο περιοδικό *Εποχή* και στην ιστοσελίδα *Phenomenology on Line*. Σε σχέση με τις εθνογραφικές ταινίες, συζητούνται φιλμ σαν το *The Lottery* της Madeleine Sackler⁷⁷ για την κλήρωση στα «καλά» σχολεία και *Teach us All* της Sonia Lowman⁷⁸ για την διαχωριστική εκπαίδευση. Προβάλλονται επίσης αποσπάσματα από φιλμ που ανήκουν στο είδος του «εθνοφαντασιακού» κινηματογράφου (Ethnofiction), όπως το *Les Maîtres Fous* του Jean Rouch⁷⁹ και το *Toomelah* του Ivan Sen.⁸⁰ Από τον χώρο του Θεάτρου παρουσιάζονται διδακτορικές διατριβές που αποτελούν θεατρικά κείμενα -κυρίως στις φεμινιστικές σπουδές- όπως αυτή της Stephenson⁸¹ και προβάλλονται αποσπάσματα από τυχόν τις αντίστοιχες θεατρικές παραστάσεις.

---

⁶⁹ Laurel Richardson: Creative Analytical Practice (CAP) ethnography, στο *The Sage encyclopedia of social research methods* 2004 (pp. 212–213).

⁷⁰ Matthew Ratcliffe: «Phenomenology as a form of empathy», *Inquiry*, 55:5, 2012, (σσ. 473–495).

⁷¹ Tessa Muncey: «Doing autoethnography», *International Journal of Qualitative Methods*, 4:March, 2005, (σσ. 69–86).

⁷² Arthur Bochner: *Coming to narrative*, Left Coast Press, Walnut Creek, California 2014.

⁷³ Arthur Bochner: *Evocative Autoethnography*, Routledge, New York, NY 2016.

⁷⁴ Max van Manen: *Researching lived experience. Human science for an action sensitive pedagogy*. State University of New York Press, New York, NY 1990.

⁷⁵ Max van Manen: *Phenomenology of practice: meaning giving methods in phenomenological research and writing*, Routledge, Abingdon, Oxon, UK 2016.

⁷⁶ Linda Finlay: «Debating phenomenological methods», στο Norm Friesen, Carina Henriksson, Tone Saevi (Eds.), *Hermeneutic phenomenology in education: Method and practice*, Sense Publishers Rotterdam 2012, (pp. 17–37).

⁷⁷ *The Lottery* (Documentary) Geoffrey Canada (Actor), Eva Moskowitz (Actor), Madeleine Sackler (Director), Variance Films, United States of America 2010.

⁷⁸ *Teach us all* (Documentary), Sonia Lowman (Director), Array, United States of America 2017.

⁷⁹ *Maitres fous (les)* (short film), Jean Rouch (Director) France 1957.

⁸⁰ *Toomelah* (Documentary film), Daniel Connors (Actor), Christopher Edwards (Actor), Michael Connors (Actor), Ivan Sen (Director), Visit Films, Australia 2011.

⁸¹ Ayshia Stephenson: *Brooklyn bedroom: An ethnodrama of female sexuality, third world feminism and performance ethnography*, Doctoral Dissertation 1293, University of Massachusetts, Amherst, Boston, MA 2018.

Επίλογος

Στο πλαίσιο των μεταδομιστικών λογοτεχνικών θεωριών, μια σειρά από «εναλλακτικές» ερευνητικές μεθοδολογίες, όπως είναι η αφηγηματική διερεύνηση, η ποιητική διερεύνηση, η αυτοεθνογραφία και η Φαινομενολογία, έχουν παραγάγει τα τελευταία χρόνια ένα μεγάλο σώμα κειμένων με κύριο χαρακτηριστικό μια γραφή επιστημονική αλλά παράλληλα υποβλητική, με όλα τα στοιχεία της καλής λογοτεχνίας. Οι μεθοδολογίες αυτές βρίσκουν την θέση τους στα πανεπιστημιακά τμήματα που συνδέονται με τις παραστατικές τέχνες και στα οποία η διερεύνηση μπορεί να παραγάγει τέχνη. Αυτό είναι κατ' αρχάς πολύ σημαντικό για την επιστημονική κοινότητα, αφού ως ερευνητές «λέμε ιστορίες για να ζήσουμε»⁸² και όπως γράφει και ο Thomas Mann στον *Θάνατο στην Βενετία*⁸³, χαιρόμαστε «όταν η σκέψη μπορεί ολάκερη να γίνει αίσθημα και το αίσθημα μπορεί ολάκερο να γίνει σκέψη».

Η υποβλητική γραφή, όταν δεν αποτελεί την προσωπική θεραπεία του συγγραφέα-ερευνητή, αποτελεί στοιχείο αναστάτωσης και τακτοποίησης του νοήματος. Ο ανθρωπολόγος Bronisław Malinowski, αποκλεισμένος στα νησιά Τρόμπριαντ της Μελανησίας κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, έγραφε στο προσωπικό του ημερολόγιο ότι «όλα φαίνονται σταθερά και τακτοποιημένα, μέχρι που αρχίζω να γράφω το σύντομο, αρχικό σχεδιάγραμμα των ευρημάτων».⁸⁴

Υπάρχει, όμως, και μια πολιτική διάσταση. Η επιλογή ενός ερευνητή ή μιας ερευνήτριας να γράψει σήμερα υποβλητικά, αποτελεί επιστημολογική, μεθοδολογική θέση και ιδεολογική θέση, η οποία στηρίζεται «[σ]την λεκτική και υποκειμενική παραγωγή της γνώσης και [σ]τις δυνατότητες της κοινωνικής επιστήμης ως ανθρώπινης προσπάθειας»⁸⁵ να βελτιώσει τον κόσμο. Στο πλαίσιο μιας διαφορετικής «τριπλής κρίσης», διαφορετικής από αυτήν που είδαμε στο παρόν κείμενο, βρισκόμαστε σήμερα απέναντι στην κρίση της «αγοράς», του «μανατζερισμού» και της «μέτρησης».⁸⁶ Απέναντι στην «τυραννία των αριθμών», όπως την αναφέρει ο κοινωνιολόγος της εκπαίδευσης Stephen Ball⁸⁷. Έξω από αυτή την τυραννία, οι ερευνητικές μεθοδολογίες της υποβλητικής γραφής βασίζονται στο ιστόρημα και την αφήγηση στοιχεία που «είναι ταυτοχρόνως διανοητικές διεργασίες και προϊόντα της νόησης (...) τέχνη και καθημερινότητα, κεντρομόλος και φυγόκεντρος, βάθος και πλάτος στην ανθρώπινη ψυχή».⁸⁸

---

⁸² Joan Didion: *The White Album*, Farrar, Straus, & Giroux, New York, NY 2009, σ. 8.

⁸³ Thomas Mann: *Death in Venice*, Harper Collins Publishers Ltd, London 2004, σ. 85.

⁸⁴ Bronisław Malinowski: *Argonauts of the Western Pacific*, Routledge, London 1974 (1920), σ. 10.

⁸⁵ Laurel Richardson: «New writing practices in qualitative research», *Sociology of Sport Journal*, 17:1, (σσ. 5–20).

⁸⁶ Mark Spooner: «Qualitative research and global audit culture: The politics of production, accountability, and possibility», στο Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research*, Sage, Thousand Oaks, CA 2018, (σσ. 1538–1572).

⁸⁷ Stephen Ball: *Governing by numbers: Education, governance and the tyranny of numbers* Routledge, Abingdon, UK 2017.

⁸⁸ Patric Lewis: «Storytelling as research/research as storytelling», *Qualitative Inquiry*, 17:6, 2011, σσ. 505-510.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Adams Tony, Holman Stacy Jones, Ellis Carolyn. *Introduction to Autoethnography*, Oxford University Press, Oxford, UK 2015.

Arnold Josie: «The self as data: A qualitative methodology», *Journal of Educational and Developmental Psychology*, 1:1, 2011, (σσ. 65-73).
doi.org/10.5539/jedp.v1n1p65-73

Ball Stephen: *Governing by numbers: Education, governance and the tyranny of numbers* Routledge, Abingdon, UK 2017.

Banks Anna, Banks Stephen. *Fiction and social research: by ice or fire*. Walnut Creek, California: AltaMira Press, 1998.

Barkhuizen Gary, Benson Phil, Chik Alice: *Narrative inquiry in language teaching and learning research* Routledge, New York, NY 2014.

Bochner Arthur: *Coming to narrative*, Left Coast Press, Walnut Creek, California 2014.

Bochner Arthur: *Evocative Autoethnography*, Routledge, New York, NY 2016.

Cahnmann Mellisa: «The craft, practice and possibility of poetry in educational research», *Educational Researcher*, 32:3, 2003 (σσ. 29–36).

Campbell Cherry: «Socializing with the teachers and prior language learning experience: a diary study», στο Kathleen Bailey, David Nunan (Eds) *Voices from the language classroom*, Cambridge Press Syndicate, Cambridge 1996, (σσ. 201–223).

Capote Truman: *Εν ψυχρώ*, Πατάκη, Αθήνα, 2017 (1959).

Cranston Jerome, Kusanovich Kristin: *Ethnotheatre and creative methods for teaching leadership*. Palgrave Macmillan, London 2016.

Denzin Norman, Lincoln Yvonna: «Introduction: The discipline and practice of qualitative research», στο Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research*, 3th edition, Sage, New York and London 2005

Denzin Norman, Lincoln Yvonna: (Eds), *The Sage handbook of qualitative research*, 5th edition, Sage, New York and London 2018.

Didion Joan: *The White Album*, Farrar, Straus & Giroux, New York, NY 2009.

Dufresne John: *The lie that tells a truth: A guide to writing fiction*. New York, NY: Norton, 2004.

Ecclestone Kathryn, Hayes Dennis: *The dangerous rise of therapeutic education*, Routledge, London & New York 2008.

Eisner Elliot, Barone Tom: *Art based research*, Sage, London and New York 2012.

- Eisner Elliot: «The promise and perils of alternative forms of data representation». *Educational Researcher*, 26:6, 1997 (σσ. 4–10).
doi.org/10.3102/0013189X026006004.
- Ellis Carolyn, Bohner Arthur: (Eds), *Composing ethnography: alternative forms of qualitative writing*, AltaMira Press, London and New York 1996.
- Ellis Carollyn, Bochner Arthur: «Autoethnography, personal narrative, reflexivity: Researcher as subject», στο Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research*, 2nd edition, Sage, New York and London 2000 (σσ. 733–768)
- Everette Dennis, Rivers William: *Other voices: the New Journalism in America*, Taylor and Francis, Abingdon, Oxon, UK 2011.
- Festinger Leon, Riecken Henry, Schachter Stanley: *When prophecy fails a social and psychological study of a modern group that predicted the destruction of the world*, Harper-Torchbooks Publication, New York, NY 2017 (1952).
- Finlay Linda: «Debating phenomenological methods», στο Norm Friesen, Carina Henriksson, Tone Saevi (Eds.), *Hermeneutic phenomenology in education: Method and practice*, Sense Publishers Rotterdam 2012, (pp. 17–37).
- Fitzpatrick Esther, Fitzpatrick Katie: (Eds), *Poetry, method and education research: Doing critical, decolonising and political inquiry*, Routledge, Abingdon, Oxon, UK 2021.
- Gershwin George, Gershwin Ira, DuBose Heyward: *Porgy and Bess* (Musical) 1975, διαθέσιμο στην διεύθυνση:
<https://search.library.wisc.edu/catalog/999837532302121/cite>.
- Goodall Harold Loyd: *Writing the new ethnography*, AltaMira Press, Oxford, UK 2000.
- Gutkind Lee: *You can't make this stuff up: the complete guide to writing creative nonfiction--from memoir to literary journalism and everything in between*, Da Capo Lifelong Books, Boston, MA 2012.
- Heider Karl: *Ethnographic film*, University of Texas Press, Austin 2006.
- Hersey John: *Hiroshima*. Vintage, New York, NY 2019 (1946).
- Hosseini Khaled. *The kite runner*, Riverhead Books, New York 2003.
- Ίψεν Χένρικ. *Το κουκλόσπιτο*, Πολιτεία, Αθήνα 2011.
- Kazan Elia: *On the waterfront*, Special edition, Tristar Home Entertainmen, Culver City, California, Columbia 2001.
<https://search.library.wisc.edu/catalog/999974998802121>.
- Kristeva Julia: *Desire in Language: A semiotic approach to Literature and Art*, Columbia University Press New York, NY 1980.

- Lacan Jacques: *Écrits*, Seuil, Paris 1966.
- Laura Richardson. «Writing: A method of inquiry», στο Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds) *Handbook of qualitative research*. Sage, Thousand Oaks, CA 1994, (σσ. 516–529).
- Laurel Richardson: «New writing practices in qualitative research», *Sociology of Sport Journal*, 17:1, 2000 (σσ. 5–20). doi.org/10.1123/ssj.17.1.5
- Leavy Patricia: (Ed.), *Method meets art: Art-based research practice*, Guilford Press, London and New York, 2015.
- LeBlanc Adrian: *Random family: love, drugs, trouble and coming of age in the Bronx*, Scribner, New York, NY 2012.
- Lewis Patric: «Storytelling as research/research as storytelling», *Qualitative Inquiry*, 17:6, 2011, σσ. 505-510. doi:10.1177/1077800411409883
- Lincoln Yvonna: «Life under construction: autoethnography of a researcher», στο John Smart, Michael Paulsen (Eds) *Higher education: Handbook of theory and research, Volume 21*, Springer, Dordrecht, The Netherlands 2006, (σσ. 1–38).
- Loyd Goodall Harold: *Writing the new ethnography* Goodal H. *Writing the new ethnography*. Oxford, UK: AltaMira Press, 2000.
- Maitres fous (les)* (short film), Jean Rouch (Director) France 1957, διαθέσιμο στο www.cimalpes.fr/Films-de-montagne-752-1540-0-0.html
- Μακρής Γεράσιμος: «Πνευματοληψία και μαγεία στο σύγχρονο Σουδάν», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140–141, 2013, (σσ. 153–167).
- Malinowski Bronisław: *Argonauts of the Western Pacific*, Routledge, London 1974 (1920).
- Mann Thomas: *Death in Venice*, Harper Collins Publishers Ltd, London 2004.
- Marian David: «The correspondence theory of truth», στην *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020 Edition), Edward N. Zalta (Ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/truth-correspondence/>.
- Morrison Toni: *Beloved*, Vintage, London 2016.
- Mueller Peter: «The joy of teaching», ανακτηθέν από τον Ιστότοπο *Phenomenology on line*, <https://www.phenomenologyonline.com>, 2011.
- Muncey Tessa: «Doing autoethnography», *International Journal of Qualitative Methods*, 4:March, 2005, (σσ. 69–86) doi: 10.1177/0891241614528708
- Norman Denzin, Yvonna Lincoln: (Eds). *The Sage handbook of qualitative Research*, Sage, Thousand Oaks, CA 2005.
- Norman Denzin, Yvonna Lincoln: (Eds). *The Sage handbook of qualitative Research*, Sage, Thousand Oaks, CA 1994.

Παραλίκας Θεοδόσιος: *Άμα πάθεις κάτι, έρχονται οι δικοί σου στο σπίτι και σε φροντίζουν. Έτσι και στο νοσοκομείο θα είναι μαζί σου. Κλινική εθνογραφία μαζί με τους Λαρισαίους Τσιγγάνους*, Δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Μυτιλήνη 2016.

Pasco Allan: *Balzac literary sociologist*, Palgrave Macmillan, McLouth, Kansas 2016.

Patrick Lewis: «Storytelling as research/research as storytelling», *Qualitative Inquiry*, 17:6, 2011 (σσ. 505–510), σ. 505.

Poulos Christopher: «Evocative Writing», *International Encyclopedia of Communication Research Methods*, doi: 10.1002/9781118901731.iecrm0094.

Πουρκός Μάριος: (Επιμ.) *Βίωμα και βασισμένες στην τέχνη ποιοτικές μέθοδοι*, Νησίδες, Αθήνα 2015.

Ratcliffe Matthew: «Phenomenology as a form of empathy», *Inquiry*, 55:5, 2012, (σσ. 473–495). doi: 10.1080/0020174X.2012.716196

Richardson Laura. Writing: A method of inquiry, στο Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds) *Handbook of qualitative research*, Thousand Oaks, CA: Sage, 1994, (σσ. 516–529).

Richardson Laurel, St. Pierre Elizabeth Adams: «Writing: A method of inquiry, στο In Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds) *The Sage handbook of qualitative research*, Sage, Thousand Oaks, CA 2005.

Richardson Laurel: «Creative Analytical Practice (CAP) ethnography», *The Sage encyclopedia of social research methods* 2004 (σσ. 212–213).

Richardson Laurel: Creative Analytical Practice (CAP) ethnography, στο *The Sage encyclopedia of social research methods* 2004 (σσ. 212–213).

Saldana Johnny (Ed). *Ethnodrama: An anthology of reality theatre*, AltaMira Press, Oxford, UK 2019.

Smithbell Pamela: «Arts-based research in education: A review», *The Qualitative Report*, 15:6, (σσ. 1597–1601), 2010 Retrieved from <https://nsuworks.nova.edu/tqr/vol15/iss6/14>

Spooner Mark: «Qualitative research and global audit culture: The politics of production, accountability, and possibility», στο Norman Denzin, Yvonna Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research*, Sage, Thousand Oaks, CA 2018, (σσ. 1538–1572).

Stephenson Ayshia: *Brooklyn bedroom: an ethnodrama of female sexuality, third world feminism and performance ethnography*, Doctoral Dissertation 1293, University of Massachusetts, Amherst, Boston, MA 2018.

Steven Stolz: «Phenomenology and phenomenography in educational research: A critique», *Educational Philosophy and Theory*, 52:10, 2020, (σσ. 1077–1096) doi: 10.1080/00131857.2020.1724088

- Swaminathan Raji, Mulvihil Thalia: *Teaching qualitative research*, The Guildford Press, New York and London 2018.
- Teach us all* (Documentary), Sonia Lowman (Director), Array, United States of America 2017.
- The Lottery* (Documentary) Geoffrey Canada (Actor), Eva Moskowitz (Actor), Madeleine Sackler (Director), Variance Films, United States of America 2010.
- Tobing-Rony Fatimah: *The third eye: Race, cinema, and ethnographic spectacle*, University of Duke Press, Durham, NC 1996.
- Toomelah* (Documentary film), Daniel Connors (Actor), Christopher Edwards (Actor), Michael Connors (Actor), Ivan Sen (Director), Visit Films, Australia 2011.
- Φαλτάιτς Κωσταντίνος: *Η γρίπη στην Σκύρο*, Γυμνάσιο-Λύκειο Σκύρου, Σκύρος 2019.
- van Manen Max: «Phenomenology of practice», *Phenomenology and Practice*, 1:1, 2007, (σσ.1–30).
- van Manen Max: «Practicing Phenomenological Writing», *Phenomenology and Pedagogy*, 2:1, 1984, (σσ. 36–72) doi:10.29173/pandp14931
- van Manen Max: *Phenomenology of practice: meaning giving methods in phenomenological research and writing*, Routledge, Abingdon, Oxon, UK 2016.
- van Manen Max: *Researching lived experience. Human science for an action sensitive pedagogy*. State University of New York Press, New York, NY 1990.
- Χολιβάτου Αναστασία: *Δημοσιογραφία και λογοτεχνία: Η κληρονομιά της Νέας Δημοσιογραφίας και το ελληνικό Παράδειγμα*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2014 <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/38399#page/2/mode/2up>
- Χρηστάκης Νικόλας: «Ο ερευνητής, οι νέοι και οι άλλοι: ερωτήματα με αφορμή μια έρευνα για τους νέους» *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 2002, 107, (σσ. 47–60).
- Χρονάς Γιώργος: *Τελετές μοτοσυκλέτας*, Οδός Πανός, Αθήνα 1981.
- Webster Leonard, Mertova Patricie: *Using narrative inquiry as a research method: An introduction to using critical event narrative analysis in research on learning and teaching*, Routledge: London and New York 2007.
- Willis Paul: *Learning to labour*, Routledge, London 2017 (1978).